

О. В. Драган*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ НА ВІТЧИЗНЯНИХ РИНКАХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Загальновідомо, що вітчизняні підприємці перебувають у стані безперервної боротьби не стільки з конкурентами по бізнесу, скільки з самою державою. Ледь якась справа починає приносити прибуток, держава відразу звертає на неї “увагу” у вигляді захмарних податків. Однак нікому не хочеться лізти геть зі шкіри тільки заради того, щоб у держави зійшлися в решті-решт видатки з доходами. От і намагаються наші підприємці викручуватися хто як може — благо заплутане вітчизняне законодавство залишає для цього масу можливостей. Одним з таких винаходів, що дозволяли підприємцям і справу робити, і закон не порушувати, і був винайдений інститут фінансового посередництва. Ця форма надавала можливість уникати подвійного оподаткування та максимально ефективно використовувати гроші населення для розвитку виробництва. Всім, здавалося б, було добре. Вкладники отримували досить високі відсотки. Про користь для економіки і говорити не доводиться: практично всі підприємства постійно потребують інвестиційних ресурсів. Але саме тоді, коли фінансові посередники (далі — ФП) довели свою ефективність, у них і виникли проблеми.

Аналіз чинної законодавчої та нормативно-правової бази, літературних джерел засвідчує, що певні аспекти проблеми належного захисту прав та інтересів громадян від діяльності ФП вже розглядаються у правовій та організаційній площинах, але лише окремі її питання висвітлювались у монографіях, наукових збірниках та посібниках, наприклад у роботах В. М. Бутузова, Л. К. Воронової, І. Б. Заверухи, С. Г. Матасової, Є. А. Михеєвої, О. П. Орлюк, І. М. Осики, Н. Ю. Пришви, Л. А. Савченко та багатьох інших.

Необхідність практичного вирішення вищезазначеної проблеми, назріла, з одного боку — для подальшого розвитку інституту фінансового посередництва на ринку України, а з іншого — для ефективного захисту прав та інтересів населення країни від псевобанкрутств та непрофесійних дій ФП. Дана тематичне спрямування слід співвіднести з недостатнім рівнем її наукової розробки, тому що фрагментарне висвітлення таких заходів (переважно юристами, економістами, фахівцями у галузі фінансів) не забезпечує вирішення питання організації системи уповноважених органів та координації їх діяльності. Зазначене визначає актуальність статті.

Метою статті є систематизація та виділення основних напрямків щодо захисту прав та інтересів громадян від недобросовісної діяльності ФП.

Банкрутство багатьох ФП поступово привчає громадян до обережності. Тепер переважна більшість населення України віддає перевагу надійності та стабільності. Але як повернути свої внески у разі, якщо ФП вже встиг зникнути з поля зору?

Для початку з’ясуємо сутність ФП. ФП (англ. *financial intermediaries*) — інститути, що спеціалізуються на наданні фінансових послуг та опосередковують у своїй діяльності рух фінансових ресурсів шляхом їх залучення та вкладення мобілізованих ресурсів у різноманітні фінансові активи. Фінансове посередництво сприяє трансформації заощаджень в інвестиції. Тобто фінансове посередництво — це система опосередкованого фінансування, що полягає у залученні фінансових ресурсів із метою їх подальшого розміщення у фінансові активи. ФП є переважно суб’єктами підприємницької діяльності. Діяльність ФП має професійний і, як правило, виключний характер, який базується на дозвільних режимах і підвищеному рівні нагляду з боку уповноважених державних регуляторів.

В економічній літературі визначення терміна “ФП” збігається здебільшого із визначенням терміна “фінансові інститути”: фінансові установи, що опосередковують рух коштів від індивідуальних інвесторів до їх кінцевих споживачів, відіграючи при цьому роль принципалів¹. Під фінансовими інститутами розуміють також усі установи (та у

© Драган О. В., 2009

* ад’юнкт Київського національного університету внутрішніх справ

¹ Особа, яка уповноважує іншу особу-агента представляти її або діяти від її імені та за її рахунок у відносинах з третіми особами. Відносини принципала та агента виникають з агентського договору, спрямованого на здійснення агентом як юридичних, так і фактичних дій, кінцевою метою яких є встановлення договірних зобов’язань між принципалом і третьою особою (Юридична енциклопедія: В 6 т. — К.: Укр. енцикл. — 2003. — 5 т. — С. 125).

встановлених законодавством випадках фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності), що здійснюють операції на фінансовому ринку. ФП поділяють на три основні групи: депозитні інститути, договірні ощадні інститути, інвестиційні посередники.

Інституційними передумовами розвитку фінансового посередництва є нормативно-правове забезпечення діяльності ФП, захист інтересів інвесторів і належні процедури державного регулювання діяльності з фінансового посередництва; сформоване специфічне інвестиційне середовище, тобто інфраструктура фінансового ринку, ефективні та ліквідні фондові ринки.

В Україні ФП на ринку фінансових послуг є банки (державний регулятор — Національний банк України), страхові організації, недержавні пенсійні фонди, інститути спільного інвестування, кредитні спілки (державний регулятор — Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України) тощо. Легального визначення ФП у чинному законодавстві немає. Згідно Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”² учасниками ринку фінансових послуг, окрім їх споживачів, можуть бути фінансові установи, а саме юридичні особи, які відповідно до законодавства надають одну чи кілька фінансових послуг та внесені до відповідного реєстру. До фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. У світовій практиці до ФП зараховують також інститути довірчого управління (трасти) — фінансові установи, що здійснюють управління індивідуально визначеними капіталами клієнтів (довірителів) за дорученням.

Під кредитною установою чинне законодавство розуміє фінансову установу, яка відповідно до закону має право за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик. Фінансовими активами, з якими працює фінансова установа, є кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, які не належать до цінних паперів³.

Зауважимо, що населенню України давно вже слід запам'ятати, що абсолютної гарантії на ринку взагалі, а на ринку цінних паперів, або фінансовому особливо, ніхто дати не може. Її просто не існує. Будь-яке вкладення коштів — це завжди ризик, а вкладення мобілізованих ресурсів у нашої країні та в такий скрутний час — ризик подвійний.

Відбувається зміна суспільного ладу, триває перерозподіл власності. Всі ці процеси в основному відбуваються у грошовій, фінансовій формі, тому торкаються всіх і кожного. В цих умовах присвоєння чужих коштів явище аномальне, проте закономірне. Тому вкладникам потрібно відштовхуватися від цієї аксіоми. Тож, ризикувати слід виважено.

Ненадійність фінансової ситуації в Україні, на наш погляд, має щонайменше дві причини: *перша* — полягає в тому, що в державі занадто багато ФП. А високопрофесійних фахівців при цьому мало, хоча така діяльність — це елітна діяльність — “судинна система” економіки, у якій дилетантам робити нічого; *друга* — банкрутства найчастіше відбуваються за бажанням самих ФП із прозаїчною метою пограбувати вкладників. Або ухилитися від податків, так як на “ні” (відсутність коштів на рахунках) — і податків немає. У такому контексті процвітають деякі солідні ФП, які створюють посередників-сателітів⁴. Останні збирають великі кошти та віддають їх під кредити, що не повертаються, або ж зникають з викраденим капіталом за кордон, а там вже передають його безпосереднім власникам. Різновидом відвертого самобанкрутства варто вважати сплату ФП фіктивних рахунків, за які вони отримують суттєві “відкати”.

Щоб ціни на акції ФП штучно не занижувалися, у ряді розвинених країн відбувається “експериментальний” продаж першої партії акцій на вільному ринку. Це дозволяє

² Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р., № 2664-III // ВВР. — 2002. — № 1. — Ст. 1.

³ Фінансова енциклопедія / [Орлюк О. П., Воронова Л. К., Заверуха І. Б. та ін.]; За заг. ред. О. П. Орлюк. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 433.

⁴ Сателіт [від лат. *satelles (satellitiss)* — охоронець, служник, супутник, спільник] — 1) у Древньому Римі — озброєний найманець, який супроводжував господаря (володаря) і мав особливий статус, що відрізняв його від звичайного воїна; 2) формально незалежна та суверенна держава, яка фактично підпорядкована іншій, могутнішій в економічному та військовому відношенні, державі. Наприклад, у роки Другої світової війни 1939-1945 років сателітом фашистської Німеччини були Румунія, Угорщина, Хорватія та ін.; 3) в астрономії і космічному праві — природний супутник планети; 4) у переносному значенні сателіт — покірний виконавець (Юридична енциклопедія: В 6 т. — К.: Укр. енцикл. — 2003. — 5 т. — С. 432).

визначити її реальну ціну. Далі, якщо ФП передбачає своє неминуче розорення, він зобов'язаний сповістити про це, щоб не нанести збитків партнерам за принципом “доміно”. Крім того, діє обов'язкове страхування внесків до певної гарантованої суми та добровільне — понад неї. Є й багато інших способів, що утримують ФП від шахрайства. Але якщо все разом узятє все-таки не утримує, то засновники, крупні акціонери, недобросовісні аудиторі згодом потрапляють під суд.

На думку фахівців, у вкладників ФП, що не виконують умов договору (не сплачують відсотки по внесках, або ж не повертають самі внески) все ж таки є шанси повернути свої гроші. Відповідно до ситуації можна вибрати один з кількох варіантів повернення, зокрема:

— *перший* — повірити обіцянкам ФП виплатити дивіденди чи повернути внесок трохи згодом та чекати обіцяного. Цей шлях переважніший у тому випадку, якщо Ви з якихось причин упевнені, що “чорна смуга” обраного Вами ФП незабаром минеться. Однак, щоб “тимчасово” важке становище не занадто вдарило по Вам, варто переоформити договір, за яким Ви довірили компанії свої гроші, на більш тривалий термін.

Те, що у ФП виникають труднощі, і вони змушені на якийсь час припинити роботу, — досить природно. Якщо керівництво ФП не збирається зникнути з Вашими грошми, то воно, як правило, бажаючи заспокоїти вкладників, йде з ними на прямий контакт. “Вихід у народ” супроводжується демонстрацією балансу ФП та стану його інвестиційного портфеля, які повинні переконати вкладників, що становище не безнадійне і потрібно лише зачекати кращих часів.

Однак, як свідчить практика, такі випадки скоріше є виключенням, ніж правилом. Зазвичай, події розвиваються за іншим сценарієм: одного дня на дверях офісу ФП з'являється оголошення, що виплати тимчасово припинені без будь яких пояснень. На сьогоднішній день в Україні фактів стосовно ФП, які не виконують своїх зобов'язань, або ж зникли в невідомому напрямку — безліч;

— *другий* — найкраще без зволікання подавати на ФП, що Вас обдурило, до суду. Вкладник, що подав до суду, підпадає під дію ч. 3 ст. 22 Закону України “Про захист прав споживачів” (як споживач фінансових послуг) і, найчастіше, звільняється від сплати державного мита за позовами, що пов'язані з порушенням його прав⁵. Всі судові витрати здійснюються за рахунок відповідача. У більшості випадків суд виносить рішення зняти кошти з рахунку ФП та віддати їх вкладникові. Він може заарештувати рахунок ФП, описати його майно, звернувшись за допомогою до правоохоронних органів тощо.

Проте суд — далеко не панацея. Навіть якщо судові засідання призначають не на дуже віддалене майбутнє (на той час інфляція знецінить гроші в декілька разів), саме складне — це виконання рішення суду. Гроші з рахунку ФП можна зняти лише за їх наявності. Як правило, їх там не буває. А якщо і буває, то занадто мало, і дістаються вони щасливцям, які встигнули першими подати заяви;

— *третій* — ще один спосіб повернути свої кошти отримав велике поширення на пострадянському просторі, але поки не взятий на озброєння вкладниками в Україні. Вкладники, так і не дочекавшись повернення своїх грошей після рішення суду, об'єднуються та створюють і реєструють ініціативну групу. Група може звернутися до юридичної чи страхової компанії, передавши їй право на одержання внесків. При цьому фірма повинна мати право представляти інтереси своїх клієнтів у суді, що повинно бути зазначено в її статуті. Для оформлення переуступки прав складається доручення, яке повинні підписати всі члени ініціативної групи та нотаріально його завірити.

Ініціативна група в цьому випадку виступає як єдиний кредитор. У свою чергу, кредитор може подати позов до суду про визнання ФП банкрутом з вимогою застосувати до нього Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”⁶. Після цього ФП повинні призначити зовнішніх керуючих, які зобов'язані винайти шляхи повернення всіх боргів. Якщо це не допоможе, ФП буде ліквідований, а все майно, що лишилося після ліквідації — реалізоване через аукціон. Отримані від продажу кошти підуть на сплату боргів. Разом з тим, оскільки вкладники отримують свої кошти далеко не в першу чергу, їм знову може нічого не дістатися.

⁵ Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р., № 1023-XII // ВВР. — 1991. — № 30. — Ст. 379.

⁶ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р., № 2343-XII // ВВР. — 1992. — № 31. — Ст. 440.

Останнім часом в Україні все активніше здійснюють діяльність, так звані “колекторські компанії”, які обіцяють повернути на різних умовах кошти вкладникам ФП, що застрягли в боргах. Оскільки громадяни вже готові на що завгодно, аби отримати хоча б частину своїх коштів, то багато хто погоджується на такі пропозиції. Проте не варто зваблюватися — немає жодної гарантії, що нова компанія виявиться чеснішою та надійнішою за ту, у якій вже “зависли” Ваші гроші. Тому, вирішивши повірити знову, насамперед, уважно вивчіть всі статутні документи компанії, дізнайтеся, на підставі якої ліцензії вона працює, хто є її засновником, попросіть подивитися договори з іншими фірмами, на які посилається компанія, інформуючи про свою надійність у рекламних оголошеннях. Значна частина таких компаній пропонує обмін цінних паперів і договорів фірм, що збанкрутіли, на свої власні. Виплати по цих паперах передбачається здійснити у перспективному майбутньому. Так що перш ніж щось обмінити, добре подумайте.

Зазначимо, що відсутність ефективного законодавства заважає працювати тим ФП, які хочуть це робити. З іншого боку, така ситуація створює сприятливе підґрунтя для існування посередників-фантомів.

Так що ж буде з ФП та їх вкладниками в майбутньому? А нічого. Ініціювати примусове нищення інституту фінансового посередництва влада не буде ні в якому разі. Оскільки спрацьовує інстинкт самозбереження: хто бажає мати справу з мільйонами озлоблених вкладників. Тим більше що наближаються вибори.

До того ж держава в обмеженні діяльності ФП абсолютно не зацікавлена. Адже вони допомагають вирішити відразу дві глобальні економічні задачі: *по-перше*, “відтягають” кошти населення, що в іншому випадку “давили” б на споживчий ринок і розкручували інфляцію; *по-друге*, ці самі кошти інвестуються у напівживу вітчизняну економіку. Крім того, реалізуючи свої проекти, ФП створюють сотні тисяч додаткових робочих місць — чим сприяють оздоровленню соціальної ситуації в країні.

Зацікавлено в існуванні ФП і населення. Тому що, невеликі ФП з дрібними вкладниками, а таких серед наших громадян більшість, працюють залюбки. У свою чергу, ФП які діють під егідою держави, не користуються особливою популярністю тому, що відсотки замалі⁷.

Насамкінець підкреслимо, що з метою стабілізації ситуації на ринку України, варто було б запровадити більш сувору відповідальність, аж до кримінальної, за банкрутство ФП з боку засновників та інших винних у цьому осіб. Назріла необхідність підвищити роль уповноважених регуляторів, які здійснюють контроль-наглядову діяльність на вітчизняному ринку, щоб їх представники систематично здійснювали інспекторські перевірки. Доцільний пошук і виявлення всіх “зниклих” фінансових ресурсів за допомогою Інтерполу тощо.

І як би такі нескладні заходи були своєчасно реалізовані, то кошти населення не пропадали б, а примножувалися відповідно до призначення ФП. Водночас, необхідні дії запізнювалися або взагалі не відбулися. Очевидно, не без наміру. Вочевидь, така ситуація потрібна не лише відповідним “олігархам” від бізнесу, але і відповідним “олігархам” від влади.

Тож, майбутнє у ФП є. А значить, вони ще довго будуть працювати в Україні...

*Стаття рекомендована до друку кафедрою економіко-правових дисциплін
Київського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 4 грудня 2008 року)*

⁷ Матасова С. Г. Банкиры умирают первыми: Документальный детектив / Матасова С. Г., Михеева Э. А., Трофименко А. Г. — Нижний Новгород : Юпитер, 1996. — С. 614.